

Fizinės išvaizdos estetiškumo suvokimas Kartenos valsčiuje XX a. pirmojoje pusėje

Asta Venskienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Kiekvienas žmogus grožį supranta savaip ir kiekviena moteris yra savaip graži. Tačiau ar buvo (tebėra) daugumai ar net visiems priimtinas veido grožio idealas? Ar jis susideda iš atskirų fizinių požymių, ar apima veido bruožų visumą? Kaip idealios išvaizdos supratimas susijęs su etniškumu? Kalbant apie fizinę žmogaus išvaizdą, kyla ir daugiau įvairių klausimų, tačiau temos ir lauko tyrimų siaurumas riboja galimybę atsakyti į šiuos klausimus. Vis dėlto tikiuosi, kad pateikta lauko tyrimų medžiaga padės tolesniems tyrinėjimams. Moters fizinis grožis, jo kūrimas – Lietuvoje menkai tyrinėta tema. Regioninių tyrimų šia tema nėra.

Mano darbo objektas – moters veido fizinės išvaizdos estetika bei stereotipinio įvaizdžio kūrimas. Tikslas – išsiaiškinti, ar XX a. I pusėje Kartenos valsčiaus kaimuose buvo paplitęs stereotipinis moters veido grožio suvokimas. Jei taip, tai palyginti jį su visoje Lietuvos teritorijoje paplitusiu stereotipiniu moters fizinės išvaizdos suvokimu.

Uždaviniai: atlikus lauko tyrimus ir apibendrinus jų duomenis, išsiaiškinti patrauklius ir nepatrauklius fizinius moters veido bruožus; nustatyti, kokiais būdais ir priemonėmis buvo stengiamasi pasiekti visuomenėje pageidautiną stereotipinę išvaizdą.

Medžiaga buvo surinkta 2002 m. rugpjūčio 5–14 d. Kartenoje vykusios ekspedicijos metu. Pateikėjos buvo klausinėjamos pagal autorės sudarytas anketas „Veido grožis, higiena ir kosmetika“ ir „Plaukų priežiūra“. Per dešimt dienų interviu būdu apklaustos 22 pateikėjos. Iš jų 14 gimusios bei ilgai gyvenusios Kartenos valsčiuje, kitos 8 – įvairiu laiku atvykusios iš kitų Lietuvos vietų (Skuodo, Utenos, Plungės, Šilutės, Mažeikių rajonų arba iš Kretingos rajono vietovių, esančių už nagrinėjamų buvusio Kartenos valsčiaus ribų) ir apsigyvenusios Kartenos valsčiuje. Pastarųjų pateikėjų informacija panaudota tik iš dalies, t. y. tik duomenys apie Kartenos valsčių. Visos pateikėjos – moterys, kurių amžius nuo 65 iki 91 metų. Pagal tautinę ir religinę sudėtį visos jos yra lietuvės, katalikės.

Darbas parašytas naudojant lyginamąjį metodą.

Idealūs moters veido bruožai. Veido patrauklumui buvo labai reikšmingos tam tikros odos savybės. Dažnai grožis buvo siejamas su jaunyste, kai žmogaus oda lygi, elastinga. Ne mažiau svarbi, o galbūt net svarbesnė buvo veido odos spalva. Kaimo kultūroje gražia laikyta balta veido odos spalva, rausvi skruostai. Tokia moters veido išvaizda patiko daugumai pateikėjų. Išbalęs, be raudonio veidas buvo negražus, įtariama, kad toks žmogus blogai jaučiasi, serga.

Kaimo moterims dirbant lauko darbus buvo sunku apsaugoti nuo saulės spindulių ir balta veido oda buvo greičiau siekiamybė nei realija. Kaimo bendruomenėje atsirado nuomonių, kad laukuose dirbanti moteris negali būti baltaveidė, todėl šviesią veido odą turinti kaimo moteris kartais buvo laikoma tingine, lepūne. Manoma, kad tokią odos spalvą galėjo turėti išimtinai ūkininkaitės, miestietės, ponios ir kitos lauko darbų nedirbusios moterys. Įdeges veidas buvo darbininko, žemdirbio veidas. Idealią išvaizdą kaimo moteriai ypač sunku buvo išlaikyti šiltuoju metų laiku, per

darbymeitį. Idealui esant sunkiai pasiekiamam, jis pradedamas vertinti prieštaringai, vertinimai įgyja moralinį, socialinį atspalvį.

Graži veido oda turėjo būti *švari*, t. y. be spuogų, dėmių. Negražiu laikytas spuoguotas, strazdanotas veidas. Pateikėjų teigimu, jei veidas spuoguotas, tai sakydavo, kad „*geiduliai jau yra...*“, „*meilės reik*“ ir pan. Spuoguotos merginos laikytos labai geidulingomis. Spuogų atsiradimas sietas ne tik su fizine branda, socialiniu jaunuolio pasirengimu kurti šeimą, bet ir tiesiogiai su lytiniu aktu. Manyta, kad spuoguoti būdavo tik lytinių santykių neturėję jaunuoliai (tiek moterys, tiek vyrai). Tikėta, jog po lytinio akto spuogai išnykdavo, todėl spuoguotos merginos laikytos skaisčiomis. Spuoguotas veidas buvo negražus, tačiau moraliniu požiūriu, ypač merginai, tokia išvaizda buvo pageidautina.

Veido išvaizdą labai gadino strazdanos. Daugumos pateikėjų nuomone, strazdanotas veidas žmogui įgimtas, paveldėtas ir tik keletas manė, kad tai įgytas defektas. Tikėta, kad strazdanų gali atsirasti, jeigu lietus sulyja nėščią moterį arba vienerių metų nesulaukusį vaiką.

Strazdanotas žmogus laikytas negražiu, tačiau dėl šio „defekto“ jam nebūdavo priskiriamas neigiamas vaidmuo (blogas charakteris, amoralumas ir pan.). Galbūt tam turėjo įtakos strazdanų atsiradimo interpretavimas kalbamoje vietovėje. Čia jos suprantamos kaip neišvengiamas prigimtinis dalykas, atsirandąs per neatsargumą (aplijus). Jų atsiradimas nesiejamas su moraliniais, etiniais nusižengimais, todėl ir žmogui netaikoma bausmė.

Apgamų, kitaip nei spuogų ar strazdanų, estetiškumas buvo vertinamas gana prieštaringai. Apgamas galėjo ir puošti, ir gadinti veido išvaizdą. Daugumai, ypač vyresnio amžiaus pateikėjų, negražu ant veido esantys apgamai. Visoms nepatiko dideli, plaukuoti apgamai. Negražu, jei veide jų yra daug. Tačiau vienas, kartais du maži pigmentiniai apgamai ant skruosto netoli nosies, virš lūpos ir pan. laikyti gražiais, pagyvinančiais veidą. Apgamų estetinė vertė priklausė nuo jų išvaizdos (dydžio, formos, spalvos ir pan.) ir buvimo vietos.

Dažniausiai buvo teigiama, kad apgamai yra paveldimi, tai „*Dievo ženklas*“. Manyta, kad žmogui turėti apgamą yra labai gerai, „*jei esi su prigimtiniais apgamais, tai talentas*“. Anot pateikėjų, žmonės džiaugdavosi, jei turėdavo apgamą. Tikėta, kad jis neša laimę, sėkmę, kad pažymėto apgamu žmogaus gyvenimas yra geresnis. Kartais apgamo vieta buvo lokalizuojama ir susiejama su konkrečia sėkme, pavyzdžiui, jei mergina turi apgamą kairėje veido pusėje, tai seksis su vaikiniais, jei dešinėje – bus turtinga¹.

Kartenos valsčiaus teritorijoje pastebimas lokalus kai kurių „defektų“ (pvz., strazdanų, spuogų) atsiradimo ir reikšmės žmogui interpretavimas. Minėtoje vietovėje, kaip ir kitur Lietuvoje², idealia buvo laikoma skaisti, lygi, be dėmių moters veido oda.

Kai kurios pateikėjos teigė, kad jaunystėje joms buvo graži balta oda, o dabar patinka truputį saulėje įdeges veidas. Jų estetines nuostatas veikia šių laikų mados reikalavimai, ir senieji grožio stereotipai pamažu keičiasi.

Nustatyti idealią veido odos išvaizdą nebuvo sunku. Visos pateikėjos ilgai

¹ Pateikė Viktorija Paksienė, gim. 1933 m., gyv., Kartenos mstl. (gim. Kačaičių k.). Užrašė Asta Venskienė 2002 m.

² Venskienė A. Moters grožio suvokimas lietuvių pasaulėjautoje, *Lituanistica*, 1999, Nr. 2, p. 120–122.

nesvarstydamos pasakydavo, kokie reikalavimai buvo keliami odos spalvai ir išvaizdai. Sudėtingiau buvo sužinoti, kokie estetiniai reikalavimai buvo keliami lūpų, nosies, antakių, kaktos išvaizdai. Pateikėjos dažnai neatsakydavo nieko konkretaus, ilgai svarstydavo, neturėdavo tvirtos nuomonės. Lengviau buvo įvardyti nepatrauklius veido bruožus nei gražius. Anot pateikėjų, svarbiausia, kad veidas būtų proporcingas, atskiros jo dalys ryškiai neišsiskirtų savo dydžiu ar neįprasta forma, t. y. būtų „normalios“. Negražia laikyta labai žema ar per daug aukšta kakta. Antakiai gražu siauri, tamsūs, juodi. Negražu suaugę vienas su kitu antakiai, šviesūs „kaip kiaulės“ antakiai ir blakstienos. Pastarosios buvo gražios ilgos ir juodos. Nosis moteriai buvo graži nedidelė, neplati. Negražia laikyta didelė, plati, kumpa nosis. Kartais teigiama, kad kumpa nosis yra bajoriška, tačiau nelietuviška, todėl negraži. Lūpos gražios siauresnės, putlios, rausvos. Dauguma pateikėjų negražiomis laikė storas, atvėpusias lūpas.

Visos pateikėjos, paklaustos, kokia akių spalva buvo graži jų jaunystės laikais, nedvejojamos atsakė, kad tai mėlyna, žydra. Kalbėdamos apie akių spalvą, pateikėjos dažnai prisimindavo jų jaunystės laikais dainuotų romansų posmus. Iš jų galime spręsti apie socialinį, moralinį įvairių akių spalvų vertinimą³.

Pirmasis romansas daugiau ar mažiau paplitęs visoje Lietuvoje. Jo tekstas varijuoja. Juodos akys gali būti pakeistos rudomis, pilkos – rudomis, juodomis ir pan., tačiau niekada mėlynomis. Keičiant akių spalvas, išlikdavo neigiamas jų vertinimas, t. y. keičiantis formai turinys išlikdavo toks pat. Galime daryti prielaidą, kad juoda, ruda, pilką akių spalvas liaudis vertino neigiamai, todėl dainoje lengvai pakeisdavo vieną spalvą kita. Mėlyna akių spalva nevarijuoja ir visada apdainuojama teigiamai.

Pateikėjos mėlyną akių spalvą laikė ne tik gražia, bet ir lietuviška. Tuo tarpu ruda, juoda akių spalva siejama su žydais, čigonais ar kitais svetimtaučiais. Buvo manoma, kad minėtų spalvų akys yra pavojingos. Rudas, juodas akis turintis žmogus gali nužiūrėti, pakenkti kitam. Tokie žmonės laikyti kerštingais, į juos žiūrėta su panieka.

Matome, kad ruda, juoda akių spalva laikyta ne tik negražia, bet ir svetima (nelietuviška), o rudakiai, juodakiai – pavojingais, blogo charakterio. Tačiau kai kurios XX a. 4 dešimtmečio gimusios pateikėjos teigė, kad dabar jų požiūris pasikeitė. Vaikystėje joms patiko mėlynos akys, o dabar gražios rudos. Pastebima, kad jaunesnės pateikėjos lengviau atsisako stereotipų, yra atviresnės naujovėms.

Apibendrinami galime teigti, kad XX a. I pusėje Kartenos valsčiaus teritorijoje buvo nusistovėjęs stereotipinis moters fizinio grožio suvokimas. Gražu buvo standartinė, iš daugumos neišsiskirianti išvaizda. Idealiais, lietuviškais veido bruožais laikyta šviesi, be dėmių veido oda, rausvi skruostai, mėlynos akys.

Idealios išvaizdos kūrimas. Ne visos merginos, moterys atitiko visuomenėje nusistovėjusius stereotipus. Noras būti gražioms, patikti aplinkiniams vertė moteris ir ypač merginas tobulinti savo fizinę išvaizdą. XX a. I pusėje kaimo moterys dažniausiai pasitelkdavo liaudies kosmetiką, rečiau – fabrikinės gamybos ar vietos vaistinėse pagamintas kosmetines priemones. Negalėdamos pakeisti tokių įgimtų veido bruožų kaip nosies forma, akių spalva ir pan., moterys įvairiais būdais stengėsi pagerinti veido odos išvaizdą.

³ Juodos akys nelaimingos, / pilkų akių nemyliau (nekenčiau), / bet dėl mėlynų akelių / aš nueičiau į kapus... (o be mėlynų akelių / aš gyventi negaliu...). Arba: Kai rudakis mane apkabino, / širdžiai buvo be galo sunku...

Kad veido oda būtų graži, skaisti merginos, moterys anksti rytą prausdavosi rasa. Sakydavo, kad ypač gerai nusiprausti rasa per Jonines (birželio 24), Žolinę (rugpjūčio 15). Kad veidas būtų raudonas, skaistus, prausdavosi sniegu, paprastai minkštu, ką tik iškritusiu, arba atodrėkio sniegu. Kaimo moterys veidui prižiūrėti ir gražinti pasigamindavo įvairių tepalų, tačiau nė viena pateikėja pati tepalų jau negamino. Jų atmintyje išliko tik prisiminimai, kad grožiui skirtus tepalus darė jų mamos, vyresnės seserys ar kitos kaimo moterys. Todėl pateikėjos negalėjo tiksliai pasakyti, kaip ir iš ko buvo gaminama. Kosmetinius tepalus naudojo norėdamos pašviesinti veido odą, išnaikinti spuogus ir pan. Sausą, suskirdusią veido ir lūpų odą kaimo moterys tepdavo įvairiais riebalais: rūgščia ir saldžia grietine, sviestu, taukais. Jei ant lūpų atsirasdavo žaizda ir tepimas riebalais nepadėdavo, tai pasigaudavo žalios spalvos varlę ir jos užpakaliu patrindavo lūpas, tuomet žaizda greit užgydavo. Žaizdotomis lūpomis vaikščioti buvo negražu, todėl žaizdą pridengdavo iš žalio kiaušinio išlupta skaidria plėvele. Kartais veidą tepdavo saldžia grietinele, į kurią įlašindavo kelis lašus alavijo (alijošiaus, *oželio*) sulčių. Kad veido oda būtų skaistesnė, lygesnė, prausdavosi pienu, išrūgomis, liepų žiedų nuoviru. Apie 1950 m. moterys veido odą tepdavosi kiaušinio baltymu, kad ji išsilygintų, nebūtų raukšlių.

Kadangi įdegusi veido oda laikyta negražia, tai moterys stengėsi apsaugoti veidą nuo saulės spindulių. Eidamos į laukus jos slėpdavo veidą po skara. Norėdamos pašviesinti įdegusį veidą, prausėsi išrūgomis, rūgpieniu, tepdavosi „Metamorfozės“ ir kitais vaistinėje nusipirktais kremais, tepalais.

Nors tikėta, kad ištekėjus (vedus) spuogai išnyks, tačiau buvo mėginama juos išnaikinti ir kitomis priemonėmis. Spuogus išspaudydavo ir tepdavo odekolonu, veidą trindavo pirmomis žemuogėmis, tepdavo acto ir medaus tepalu, valgydavo mieles. Manyta, kad mielės išvalo kraują. Spuogus dažnai tepdavo tepaliukais iš vaistinės, kurių pavadinimų pateikėjos neprisimena.

Kartenos valsčiuje, kaip ir kitur Lietuvoje, strazdanos nuo veido dažniausiai buvo naikinamos trinant skruzdžių šlapimu sudrėkintu skudurėliu. Moterys jį įmėsdavo į skruzdėlyną, palaukdavo, kol skruzdės apšlapins ir išėmusios trindavo strazdanotas veido vietas. Manyta, kad geriausia tai daryti pavasarį, kai skruzdės *dar neišsieikvojusios*. Taip pat nuo strazdanų veidas buvo tepamas riebalais, prausiamasi ryto rasa. Vartota ir fabrikinė kosmetika. Vaistinėje merginos, moterys pirkdavo „Metamorfozės“ kremą, kuris buvo skirtas strazdanoms naikinti.

Apgamų naikinimas, kaip ir jų patrauklumas, buvo vertinamas prieštarinčiai. Dalis pateikėjų teigė, kad apgamų negalima naikinti, žaloti ar net dažnai liesti, nes žmogus gali susirgti ar net mirti. Sunku pasakyti, ar toks įsitikinimas yra senas, ar atsirado veikiant šiuolaikinei žinijai. Tačiau iš pateikėjų informacijos aišku, kad apgamai visgi buvo naikinami. Dažniausiai stengėsi atsikratyti karpuotų (*kabančių*) apgamų. Paimdavo ašutą, plauką ar valo gabalėlį ir stipriai užrišdavo apgamą kuo arčiau šaknų. Po kiek laiko apgamas nudžiūdavo ir nukrisdavo. Taip pat apgamai būdavo naikinami (*išėsdinami*) dažnai juos tepant dirvinės krapažolės sultimis (šio augalo sultimis buvo naikinamos ir karpos). Kam apgamai buvo gražu, juos paryškindavo juodu, tamsiai rudu pieštuku arba nusipiešdavo.

Moterys, o dažniausiai merginos, norėdamos būti skaistesnės, pasitrindavo skruostus įvairiais raudonos spalvos popieriukais (trauktu popieriumi, saldainių, kavos

pakuočių, cigarečių ir pan.). Prieš tai popierių sudrėkindavo. Kiek mažiau populiarus buvo skruostų trynimasis buroku. Anot pateikėjų, jo spalva atrodė nenatūraliai, todėl ne taip tiko skruostams raudoninti.

Lūpas dažydavo retai. Jis pasitrindavo tais pačiais popieriukais ar pabraukydavo piešimui skirtu pieštuku. Kad lūpos būtų raudonos, kartais jas paprasčiausiai pakramtydavo.

Vartota ir pirktinė kosmetika. Tačiau skaistalų, lūpų dažų turėdavo tik aukštesnio socialinio sluoksnio merginos, moterys, tuo tarpu kaimietės naudojo tik paprastus jų pakaitalus. Kiek plačiau kaime buvo paplitusi pudra. Tai buvo madinga, be to, pagal tai, kokia pudros spalva, buvo galima pašviesinti, parausvinti veido odą, paslėpti dėmes ir kitus trūkumus. Neturtingos merginos, moterys vietoje fabrikinės gamybos pudros kartais naudodavo krakmolą.

Antakius juodindavo specialiais ir piešimui skirtais pieštukais, anglimi, suodžiais. Plačius antakius išpešiodavo pincetu, paskusdavo skustuvu.

Matome, kad pagerinti veido išvaizdą, priartėti prie visuomenėje nusistovėjusio stereotipinės išvaizdos modelio siekta tiek liaudiškomis, tiek fabrikinės gamybos kosmetinėmis priemonėmis. XX a. I pusėje pastarosios dar nebuvo plačiai paplitusios tarp kaimo gyventojų. Kartenos valsčiaus merginos, moterys dekoratyvinę kosmetiką naudojo labai saikingai. Pateikėjų teigimu, reikėjo dažytis taip, kad atrodytum natūraliai ir aplinkiniai nesuprastų, jog esi pasidažiusi. Per daug ryškiai išsidažiusios merginos buvo išjuokiamos ir paprastai bėgdavo praustis. Kaip sakė pateikėjos, didesnio pripažinimo ir įvertinimo sulaukdavo natūralaus grožio merginos. Naudojusios kosmetiką buvo vertintos nevienareikšmiškai. Vienos jų laikytos nerimtomis, kitos „išdykusiomis puošėivomis“, „prašmatniomis“. Greičiausiai vienoks ar kitoks merginų vertinimas priklausė ne tik nuo kosmetikos vartojimo fakto, bet ir nuo sugebėjimo tinkamai, subtiliai pasidažyti, merginų elgesio, socialinės padėties ir pan.

Ideali ir nepageidautina plaukų išvaizda. Plaukai, kaip ir veido išvaizda, turėjo nusistovėjusius estetinius kriterijus. Daugumai pateikėjų patiko šviesi, geltona plaukų spalva. Ji turėjo ne tik estetinį pranašumą, bet laikyta ir etniniu požymiu (kaip ir šviesi oda bei mėlynos akys). Pateikėjų teigimu, šviesiaplaukiai, geltonplaukiai žmonės buvo laikomi „grynais“ lietuviais. Kitų manymu, lietuviai buvo ne blondinai, bet šatenai. Juoda, tamsi plaukų spalva dažnai sieta su kitų tautybių žmonėmis, dažniausiai žydais, čigonais. Pripažįstama, kad tamsiaplaukės moterys atrodė elegantiškai, tačiau buvo ne tokios „šiltos, priimtinos“.

Visiems buvo negraži raudona (*ruda*) plaukų spalva. Kaip sakė pateikėjos, jų gyvenamojoje aplinkoje tokių buvo nedaug ir gal todėl ši plaukų spalva atrodė taip neįprastai, keistai. Raudonplaukiai laikyti negražiais, iš jų buvo nuolat šaipomasi. Žmogaus išvaizda buvo siejama su jo charakterio savybėmis – „ryži plaukai ir žmogus ryžas“. Manoma, kad raudonplaukiai yra pikti, blogi žmonės. Jų blogos akys, todėl gali nužiūrėti, pakenkti kitiems žmonėms.

Merginos, moterys labai norėjo turėti banguotus, vešlius, ilgus plaukus. Ilgos kasos buvo merginų puošmena ir etniškumo simbolis. XX a. 4-ajame dešimtmetyje kasos vis dar buvo gražu, tačiau jau pradėjo prarasti savo prestižą. Jau buvo nemažai merginų su trumpais plaukais. Šukuosenos buvo be gailės keičiamos: ilgi plaukai nukerpami, atauginami ir vėl nukerpami.

Plaukų grožis vertintas pagal keletą kriterijų: spalvą, formą, vešlumą, ilgį. Plaukų spalva ir ilgis buvo ne tik estetinis, bet ir etnis stereotipas. Visuomenėje susiformavę išvaizdos stereotipai turėjo įtakos žmonių gyvenimams, palengvindavo arba apsunkindavo jų santykius su kitais bendruomenės nariais. Todėl priartėti arba susitapatinti su stereotipine išvaizda buvo svarbu.

Idealios plaukų išvaizdos kūrimas. Tėvai norėdavo, kad jų vaikai užaugę turėtų gražius plaukus, todėl stengėsi paveikti jų augimą. Tai buvo daroma kerpant pirmą plauką. Paprastai pirmą kartą kirpdavo plaukus vaikui sulaukus vienerių metų. Manoma, kad, nukirpus plaukus anksčiau, jie bus prasti, ploni. Tikėta, kad vaikui sulaukus vienerių metų, reikia nuskusti jį plikai, tuomet ataugės stori, vešlūs plaukai. Reikšmingas buvo ir kirpimo laikas. Reikėjo nukirpti plaukus pavasarį, medžiams žydint, arba rudenį, lapams krintant, tada jie bus geri, banguoti.

Plaukams kirpti laiką rinkdavosi pagal mėnulio fazę. Palankus laikas buvo pilnatis, priešpilis, jaunatis. Kartais laikas būdavo dar labiau sukonkretinamas, mėnulio fazės susiejamos su metų laiku, konkrečia data, pavyzdžiui, reikia kirptis plaukus gegužės 1 d., kai yra „trijų dienų“ jaunas mėnulis. Tikėta, kad nukirpus plaukus esant minėtoms mėnulio fazėms, jie bus stori, neslinks, gerai augs. Negeras laikas plaukams kirpti buvo delčia. Tuo metu nukirpti plaukai neaugs, skilinės galiukai. Negalima kirpti plaukų pučiant šiaurės vėjui, nes nušiurs. Matome, kad plaukų augimas dažniausiai buvo siejamas su metų laikų kaita ir mėnulio kalendoriumi. XX a. 3–4 dešimtmečiais kerpant plaukus, mėnulio fazių buvo mažai paisoma.

Plaukams auginti, kaip teigė pateikėjos, turėjo įtakos ir tam tikri gyvūnų organai. Tikėta, kad reikia valgyti kiaulės blūžnį ir plaukai bus gražūs.

Pagerinti plaukų kokybę, jų išvaizdą buvo stengiamasi plaunant galvą. Dauguma pateikėjų jaunystėje galvą plaudavo kiekvieną šeštadienį. Einant į bažnyčią, norėjosi gražiai atrodyti. Galvos plovimo dažnumas priklausė nuo dirbamų darbų, metų laiko (vasarą bei dirbant dulkėtus darbus plaukus plovė dažniau), žmogaus amžiaus (dažniau plovė merginos, jaunos moterys) ir požiūrio į asmens higieną. Galvai plauti stengėsi naudoti minkštą upės, sniego, lietaus vandenį. Juo plaunami plaukai buvo švelnesni, geriau išsiplaudavo. Galvą dažniausiai trinkdavo ūkišku arba tualetiniu muilu, kiaušinio tryniu, rečiau – pelenų šarmu. Kad plaukai būtų švelnūs, blizgėtų, juos perplaudavo vandeniu, kuriame buvo mirkinamos duonos plutelės, arba keliais lašais acto parūgštintu vandeniu. Kad plaukai blizgėtų ir nebūtų parazitų, į vandenį įlašindavo kelis lašus žibalo. Plaukų kokybei gerinti buvo naudojami įvairūs augalų nuovirai, sultys. Kad plaukai neslinktų, sustiprėtų jų šaknys, prieš plaunantis galvą plaukų šaknys buvo įtrinamos perpjautu svogūnu ir apie valandą palaikoma. Dažniausiai plaukus perplaudavo ajerų, apynių, beržo lapų, dilgėlių, ramunėlių, kiek rečiau – ažuolo žievės nuoviru. Šie nuovirai sustabdydavo plaukų slinkimą, stiprino šaknis, gerino augimą. Retais atvejais plaukus tepdavo taukais, sviestu ar pirktniu, specialiai plaukams skirtu aliejumi. Tai buvo daroma dėl keleto priežasčių. Manoma, kad taukai gerina plaukų augimą, be to, ištepti riebalais plaukai blizgėdavo, buvo galima lengviau juos sutvarkyti, suformuoti bangas.

XX a. I pusėje moterys mažai žinojo apie plaukų dažymą. Kartais plaukus būdavo mėginama pašviesinti ramunėlių nuoviru. Pateikėjų teigimu, prieš Antrąjį pasaulinį karą aukštesnio socialinio sluoksnio moterys (pvz., viršaičio žmona) plau-

kus dažydavosi. Paprastai buvo dažomi žylantys plaukai ir stengiamasi, kad spalva būtų kuo artimesnė natūraliai. Suprantama, apie tokį pasigražinimą niekas plačiai nekalbėdavo.

Kadangi buvo gražu banguoti, garbanoti plaukai, tai merginos, moterys įvairiais būdais stengėsi juos sugarbanoti. Suktukus atstodavo popieriaus gniužulėliai, ant kurių užvyniodavo plaukus ir surišdavo siūlu ar skudurėliu. Taip pat popieriaus gniužulėlis būdavo įvyniojamas į medžiagos skiautę ir plaukai sutvirtinami jos galais. Susisukusios plaukus galvą apsirišdavo skarele ir laikydavo per naktį. Išplovusios plaukus, supindavo daug kasyčių (dažniausiai taip darydavo mergaitėms) ir laikydavo, kol plaukai išdžius. Išpynus kasytes, plaukai būdavo smulkiai banguoti. Jei plaukai būdavo lankstūs, tai keletą bangų priekyje suformuodavo tiesiog rankomis. Kad garbanos tvirčiau laikytųsi, kartais plaukus ištepavo sėmenų nuoviru.

Kartenos valsčiuje dažniausiai plaukus garbanodavo specialiai tam skirtomis žnyplėmis. Jų buvo įvairaus dydžio, vienu metu buvo galima padaryti nuo vienos iki trijų bangų. Žnyplės įkaitindavo ir, prieš garbanodamosi plaukus, karštumą patikrindavo popieriumi. Jei popierius ruduoja, žnyplės per karštos ir plaukų sukti negalima. Kartais jas apvyniodavo popieriumi arba medžiaga, kad mažiau kenktų plaukams, tačiau būdavo atvejų, kai plaukai nudegdavo.

Garbanas dažniausiai darydavo priekyje ir jų skaičius priklausė nuo to, kaip moteris sklastė plaukus. Jei sklastymas skiriamas ant šono, tai 3–4 bangos buvo daromos toje pusėje, kurioje daugiau plaukų. Toje pusėje, kur mažiau plaukų, bangų visai nedarydavo arba padarydavo vieną. Jeigu sklastymas skiriamas per vidurį arba jo visai nėra – dažniausiai 2–3 bangas darydavo abiejuose šonuose. Neturėjusios žnyplių merginos kartais plaukus garbanodavo įkaitintu metaliniu strypu, virbalu arba vinimi. Plaukus dažniausiai garbanodavo jaunos merginos, rečiau vyresnės moterys. Paprastai stengdavosi pasipuošti prieš šventes, iškilmingas progas.

Turėti vešlius, ilgus plaukus merginai, moteriai buvo labai svarbu. Tai buvo jos natūrali puošmena. Plaukų išvaizdą pradedama gerinti nuo vaikystės. Nuo mažens mergaitėms augindavo kasas ir mokė prisiziūrėti plaukus. Kirpimo laiko su-reikšminimas ir gausus įvairių plaukų kokybę gerinančių priemonių naudojimas rodo, kad buvo svarbu turėti gražius plaukus. Noras atitikti stereotipinę išvaizdą buvo ribojamas galimybių ir tradicijų. Nedaugelis kaimo moterų žinojo, kaip pakeisti savo plaukų spalvą, be to, staigus ir smarkus plaukų spalvos pakeitimas natūralumą aukštinesioje kaimo bendruomenėje būtų vertintas neigiamai.

Plaukų sušukavimas. Mergaitėms augindavo plaukus nuo mažens, kartais nuo 6–10 metų. Ilgus plaukus pindavo į vieną arba dvi kasas. Trumpi plaukai būdavo truputį žemiau ausų. Mergaitėms kirpdavo kirpčiukus, tuo tarpu merginos, moterys juos nešiodavo retai. Jeigu kirpčiukų plaukai siekdavo akis, tai šukuosena buvo netvarkinga. Ilgesni kaip iki pečių plaukai visada turėjo būti supinti į kasas, susmeigti ar kitaip sutvarkyti. Šventinėmis dienomis, eidamos į mokyklą mergaitės į kasas išipindavo pirktinius kaspinus. Labiausiai mėgti balti, rausvi arba tamsūs kaspiniai. Gimnazijoje paprastai leisdavo nešioti baltus arba juodus kaspinus. Dažniausiai kaspinus nešiojo mergaitės iki 18 metų. Paprastą dieną namuose mergaitės išipindavo prastesnius pirktinius kaspinus arba kaspinėlius pasidarydavo iš sunešiotų drabužių. Kartais plaukų galus surišdavo siūlu. Geriausiai tiko lininis siūlas, nuo vilnonio

nušiuordavo plaukai. Tik religinių apeigų metu (pvz., procesijoje barstant gėles ir pan.) mergaitės būdavo ilgais nesupintais plaukais. Jos čia greičiausiai simbolizavo angelus. Merginos, moterys ilgų palaidų plaukų nenešiojo. Žiūrint iš krikščioniškų pozicijų, vaikščioti ilgais palaidais plaukais gal net šventvagiška, nes buvo sakoma, kad „tik Švenčiausioji Marija taip vaikšto“. Eilinei moteriai tokia šukuosena netiko, buvo negražu. Be to, manyta, kad tai kenkia plaukams, jie skilinėja, nušiūra galiukai. Moterys palaidais plaukais laikytos netvarkingomis. Daugumai vyresnio amžiaus pateikėjų ir dabar negražu, kai ilgi plaukai nesupinami: „Eina palaidais plaukais, kaip kumelė su karčiais. Plaukai ant akių užkrite...“

Šukuosena priklausė nuo daugelio dalykų – moters amžiaus, plaukų ilgio bei kokybės. Paprastai skyrėsi išėiginė ir šventinė moterų šukuosena, permainų įnešdavo ir kosmopolitinė mada. Merginų ir moterų šukuosenos skirdavosi tuo, kad merginos dažniau nešiojo palaidas kasas, o moterys jas susukdavo, susmeigdavo į kuodus ir pan., t. y. palaidų kasų nenešiojo. XX a. 3–4 dešimtmečiais ištekėjusios moterys dažnai nusikirpdavo kasas ir susigarbanodavo plaukus. Merginos darydavo įvairesnes šukuosenas, dažniau garbanodavo plaukus. Kartais kasų nesupindavo iki galo ir likusius palaidus plaukus sugarbanodavo.

Kasdienės šukuosenos buvo paprastesnės, plaukai sušukuojami ne taip kruopščiai. Buvo stengiamasi taip susišukuoti plaukus, kad jie netrukdytų dirbti. Dažniausiai kasos buvo įvairiai sunarstomos ir susmeigiamos pakaušyje ar susukamos į įvairių formų kuodą. Kasdienei šukuosenai daug dėmesio neskirdavo, kadangi per skarelę jos nesimatydavo.

Išėiginei šukuosenai buvo skiriama daugiau dėmesio. Ypač stengdavosi merginos, nes XX a. 3–4 dešimtmečiais į bažnyčią jos jau eidavo vienplaukės. Griežto skirtumo tarp išėiginės ir kasdienės šukuosenos nebuvo. Išėigai dažnai plaukus pindavo į vieną arba dvi kasas ir susukdavo vainiku arba pusvainikiu (žiūrint koks kasų ilgis) aplink galvą (1 pav.)⁴. Tokią šukuoseną galėdavo pasidaryti tik turinčios ilgus ir vešlius plaukus merginos ar moterys.

Merginos ir moterys mėgo įvairius kuodus. Tai buvo labai patogus plaukų sušukavimo būdas: netrukdydavo dirbti, vasarą nebūdavo taip karšta, prasti plaukai susukti į kuodelį atrodydavo geriau nei plonos kasos. Kuodus darydavo ant sprando, pakaušio srityje. Juos sukdamo labai įvairiai: iš vienos, dviejų kasų, vieno ar dviejų susuktų plaukų pluoštų. Formos atžvilgiu kuodai taip pat buvo labai įvairūs: apvalūs, pailgi, priploti, smailėjantys ir viršų ir kt. Kuodeliai buvo daromi ir ausų srityje. Juos darydavo iš supintų arba susuktų plaukų. Supindavo dvi kasas arba padalydavo plaukus į du pluoštus ir susukdavo ant ausų ar kiek žemiau. Plaukus sutvirtindavo smeigėmis (2 pav.)⁵.

Anot pateikėjų, XX a. 3–4 dešimtmečiais jau buvo nemažai kaimo mergaičių, nusikirpusių kasas (3 pav.)⁶. Kaimo mergaitės dažniausiai nešiodavo lygius trumpus plaukus. Turtingesnės, mėgstančios ir turinčios už ką puoštis, („prašmatnesnės“) plaukus garbanodavo kirpyklose.

⁴ Nuotrauka gauta iš Agripinos Kumpienės, gim. 1923 m., gyvenančios Kartenos mstl., Kretingos r. Originalą turi Agripina Kumpienė.

⁵ Nuotrauka gauta iš Anastazijos Tamošaitienės, gim. 1937 m., gyvenančios Kartenos mstl., Kretingos r. Originalą turi Anastazija Tamošaitienė.

⁶ Nuotrauka gauta iš Anastazijos Tamošaitienės, gim. 1937 m., gyvenančios Kartenos mstl., Kretingos r. Originalą turi Anastazija Tamošaitienė.

Plaukų kirpimą pateikėjos motyvavo įvairiai. Vienoms nusibosdavo prižiūrėti ilgus plaukus, kitos teigė, kad daug dirbdamos neturėdavo laiko tvarkyti ilgų plaukų, o trumpiems reikėjo mažiau priežiūros. Kasos merginoms atrodydavo vaikiškai ir todėl jas kirpdavo norėdamos atrodyti suaugusios. Kasas taip pat kirpo turinčios prastus, plonus plaukus merginos, moterys. Pateikėjų teigimu, plaukus galėjo nusikirpti visos norinčios merginos, nors jų tėvai dažnai tam ir nepritarėdavo. Plintant Lietuvoje europinei madai, atsirado alternatyva ilgiems plaukams, kurie tradiciškai moteriai buvo privalomi. Dauguma pateikėjų pabrėždavo, kad „mūsų laikais“ moterys jau kirpo plaukus, o „mūsų senelių, mamų laikais“ to nebuvo. Trumpų plaukų šukuosena plačiau pradėjo plisti tik po Antrojo pasaulinio karo.

1 pav. Kasa, susukta vainiku. Natalija Mažrimaitė, Kartenos mstl., Kretingos r. 1944 m.

2 pav. Nesupintų plaukų kuodeliai, susukti kiek žemiau ausų. Zita Zablockytė-Milašienė, Kartenos mstl., Kretingos r. 1935 m.

3 pav. Mergina trumpais plaukais. Prieš Antrąjį pasaulinį karą

Išvados

1. Kartenos valsčiuje buvo susiformavęs moteriško veido grožio stereotipas, kuris nesiskyrė nuo visoje Lietuvos teritorijoje paplitusio lietuvaities stereotipinio įvaizdžio.

2. Moters veido bruožai turėjo nevienodą estetinę vertę. Reikšmingiausiais laikytini plaukai, akys, odos spalva ir lygumas bei visų veido dalių proporcingumas. Kartenos valsčiaus teritorijoje išskiriami šie pagrindiniai gražaus moteriško veido bruožai: geltoni, šviesūs, ilgi plaukai, juodi, tamsūs antakiai, nedidelė nosis, mėlynos akys, balta skaisti oda, rausvi skruostai. Tradiciškai nepatraukliais bruožais laikyti raudoni (rudi) plaukai, rudos, juodos akys. Negražia laikyta išbalusi, ideo gusi, dėmėta veido oda, neproporcingai didelės arba mažos veido dalys.

3. Kaimo kultūroje vyravę moteriškos fizinės išvaizdos stereotipai turėjo įtakos individo santykiams su bendruomene. Moterys, ypač merginos, stengėsi susitapatinti arba bent priartėti prie idealo. Tikslui pasiekti visų pirma naudota liaudies kosmetika, kurios pagrindą sudarė gyvulinės kilmės riebalai, įvairios rūgšties ir augalų nuovirai. XX a. I pusėje liaudies kosmetiką pamažu keitė pramoninė.

4. XX a. 3–4 dešimtmečiais europinė mada stipriai veikė kaimo kultūrą, todėl tradicinis lietuvaities stereotipas vis labiau atitrūkdavo nuo realybės ir pamažu pradėjo kisti.

Pateikėjos

1. Skolastika Adomauskienė, gim. 1922 m. Landimų k., gyv. Kartenos mstl.
2. Elena Baltmiškienė, gim. 1920 m. Vėlaičių k., gyv. Kartenos mstl.
3. Kazimiera Butenienė, gim. 1933 m. Žutautų Mėsėdžių k., gyv. Kartenos mstl.
4. Stefanija Domarkienė, gim. 1920 m. Genčių Mėsėdžių k., gyv. Kartenos mstl.
5. Petronėlė Gabrėnienė, gim. 1911 m., gyv. Kaune (apie 1929–1954 m. gyveno Kartenoje),
6. Stefanija Galdikienė, gim. 1919 m. Stemplės k., Šilutės r., gyv. Kartenos mstl.
7. Adelė Juškienė, gim. 1931 m. Norvaišių k., Plungės r., gyv. Kartenos mstl.
8. Stasė Kaubrienė, gim. 1920 m. Ylakių mstl., Skuodo r., gyv. Kartenos mstl.
9. Akvalina Kniukštaitė, gim. 1929 m. Sakuočių k., gyv. Kartenos mstl.
10. Agripina Kumpienė, gim. 1923 m., Mažųjų Utrių k., gyv. Kartenos mstl.
11. Petronėlė Kupšienė, g. 1916 m. Vėlaičių k., gyv. Kartenos mstl.
12. Bronė Emilija Lukauskienė, gim. 1915 m. Inkartų k., Utenos r., gyv. Kartenos mstl.
13. Viktorija Paksienė, gim. 1933 m. Kačaičių k., gyv. Kartenos mstl.
14. Stanislava Raminienė, gim. 1911 m., gyv. Dauginčių k.
15. Liucija Ramonienė, gim. 1925 m. Rubulių k., gyv. Kartenos mstl.
16. Valerija Rimkienė, gim. 1919 m. Šatilgalio k., gyv. Kartenos mstl.
17. Agripina Ringienė, gim. 1935 m. Mamių k., gyv. Aleksandravo k.
18. Aldona Stanevičienė, gim. 1922 m., gyv. Telšiuose (1954–1987 m. gyveno Kartenoje).
19. Anastazija Tamošaitienė, gim. 1937 m. Diburių k., gyv. Kartenos mstl.
20. Stefanija Valančienė, gim. 1923 m., gyv. Kartenos mstl.
21. Birutė Veizbarienė, gim. 1926 m. Kačaičių k., gyv. Kartenos mstl.
22. Kotryna Žilienė, gim. 1922 m. Aukštkalvių k., gyv. Kartenos mstl.

Straipsnio rankraštis įteiktas 2003 01 27, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 04 22, skelbti parengtas 2010 04 26.
Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Kartena“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Virginijus Jocys*).

Straipsnio kalbos redaktoriai *Gražina Indrišiūnienė*, *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (tam skirtuose leidinio skyriuose):

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data) .